

О УЗАЈАМНОМ ДЕЛОВАЊУ РАЗЛИЧИТИХ КУЛТУРА НА ПРИМЕРУ ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ АРЕАЛА

(Поводом међународног научног скупа Јужнословенска авангарда између Истиока и Зайада, одржаног на Факултету драмских уметности, у децембру 2007)

Институти за позориште, филм, радио и телевизију Факултета драмских уметности био је организатор међународној научној скупи „Јужнословенска авангарда између Истиока и Зайада”, који је уз финансијску подршку Министарства за науку одржан у историјама факултета, од 12. до 15. децембра 2007. године. Поред домаћина, научних истраживача и наставника Факултета драмских уметности у скупу су учествовали и гости са других факултета Универзитета уметности, ликовне, примењене и музичке уметности, ту су били и излагачи са Филолошкој и Филозофској факултета Београдској и Новосадској универзитетима, зајим научни истраживачи из Института за књижевност, као и Позоришној музеја Србије. Од створених учесника реферате су одгледали гости из Москве, партнерске институције Факултета драмских уметности, Института за науку о уметности, онда санкционисаног часописа за филмску и позоришну уметност, „Сеанса”, Тверској универзитету, Универзитету „Бирило и Методије” из Великој Трнови, Академије драмских уметности из Загреба, Универзитета из Нагуба, и сарадници уредној руској он-лине часописа „Руски журнал”.

Кључне речи:

методичка култура, „породица”, „свој стил”, интериоризација, иманентност културе.

Идејни и програмски план конференције настао је из потребе да се у оквиру уметности XX–XXI века, тј. у једном текстуалном контрапункту епохе која тежи свеопштој глобализацији текста покуша одговорити на питања иманентности уметничког стваралаштва једног народа, говорног подручја или геополитичког региона.

Што се тиче назива скупа, он сам по себи не даје ништа ново. У српској култури, у области и друштвених и хуманистичких наука већ су познати радови који у својим насловима садрже овакве или сличне одреднице. И то, да су балканске земље по природи свог положаја, у даљој и скорашњој прошлости, чиниле културни мост између источне и западне цивилизације није никакво лично откриће. Пре би се могло рећи да концепт „моста” или „капије” представља кључну реч „самоописивања” јужнословенског културног ареала, односно „*меџаојиса* – насталог из пера критичара, теоретичара, законодаваца укуса и уопште законодаваца – који тежи да се претвори у нешто једнозначно и предвидиво”¹. Међутим, метаопис културе није и њен скелет, већ само један од механизма који се налази у непрестаној борби с другим механизмима културе. Наш циљ је био да учесницима скупа понудимо наведени модел као материјал за проучавање и проверу на реалном историјском ткању културе, које у овом случају чине текстови јужнословенске авангардне драме, односно позоришта и филма, настали у дијалошком односу са културама западних и источних земаља.

Најстарија проучавања узајамног деловања култура темеље се на митолошкој школи и индоевропској филологији, која се и данас огледају у свим техникама трагања за елементима сличности². С друге стране, више од једног и по века истрајава теорија дијаметрално супротна овој претходној, коју су развили енглески социолози, на челу са Тејлором. Она се састоји у претпоставци о независности настанка творевина стваралаштва, а њихове подударности и сличности тумаче се као последица сличности услова живота, социјалних и политичких односа и културног стања сваког појединачног народа. Заснована на методу *компарације*, социолошка теорија отворила је врата и теорији *миџрације*, која је у интерпретацији руског научника Александра Веселовског³ добила назив теорија *йозајмљивања*.

1. Лотман, Ю. М. „К построению теории взаимодействия культур (семиотический аспект)”. У: *Избранные статьи*. Таллинн, 1992. Том, 1. 120.

2. Реч је о „митолошким теоријама” Макса Милера, Шварца, Афанасјева, Пропа и др.

3. Веселовски је под утицајем енглеског теоретичара Т. Бенфеја, развио учење о „встреченных течениях” (токовима који се сусрећу), које је први пут применио 1877. у својој докторској дисертацији: *Из истории литературного общения Востока и Запада. Славянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные сказания о Морольфе Мерлине* (Из историје књижевних веза Истока и Запада. Словенске легенде о Соломону и Китоврасу и западне легенде о Мерлину). Овде аутор решава једно од најзначајнијих питања књижевних веза између Истока и Запада. Проучавајући историјско-културне путеве проницања источних предања о Џемшиду и Асмодеју преко талмудских и муслиманских легенди о Соломону и византијско-словенских апокрифа и легенди о Соломону и Китоврасу у западним легендама о Мерлину, Веселовски доказује да су Византија и *југо-источни словенски народи* били главни преносиоци књижевности с Истока на Запад. (Види: „Веселовский Александр Николаевич”. У: *Литературная энциклопедия*, 1929. том 2.)

Средином прошлог века у књизи *Компаративна књижевност: Запад и Исток*, В. М. Жирмунски⁴ је, у извесном смислу, подвукао црту под сва претходна истраживања, направивши разлику између *јенейичких* и *ишио-лошких* веза како појединачних текстова, тако и њихових делова.

Један од главних постулата који је Жирмунски извукао из својих проучавања, да сваки спољашњи утицај представља фактор убрзања иманентног културног развитка, дао је импулс Ј. М. Лотману и семиотичарима његовог круга да у центар проучавања међукултурних веза уместо сличности ставе њихове разлике. Тако је према њима „туђи текст „неопходан за стваралачки развој „свог текста”, тј. контакт са другим „ја” представља незаобилазни услов за развој „моје” стваралачке свести, која ће једино као таква бити способна да даје „н о в а саопштења”⁵.

Стваралачка свест се тако, по Лотману, може дефинисати као чин „информативне размене у току које се полазно саопштење трансформише у ново саопштење, па ће стваралачка свест бити потпуно немогућа у условима изолованости, моноструктуралности и статичности културног система”⁶. Другим речима иманентни развој културе се не може остварити без непрестаног прилива текстова који долазе изван одређеног метајезичког круга, било да се ради о текстовима другог жанра, друге традиције унутар дате културе, или, – као у случају тематике нашег скупа – о туђим текстовима који долазе из друге националне, културне или ареалне традиције.

То што је за остварења развитка културе непрестано потребан „други” утиче на стварање два обрнуто пропорционална процеса. С једне стране, имајући потребу за партнером, култура сопственом снагом ствара то „туђе”, као носиоца друге свести, које другачије кодира свет и текстове. А с друге стране, „увођење спољашњих културних структура у унутрашњи свет дате културе „подразумева успостављање с њом заједничког језика што захтева и њену интериоризацију”⁷.

Дуализам интериоризованог текста од којег се тражи да буде преведен на унутрашњи језик културе (тј. да јој не буде „туђ”), а истовремено и да буде „туђ” (тј. да не буде преводив на унутрашњи језик културе) ствара колизије различите сложености које понекад могу попримити и облике најдубљег трагизма⁸.

4 Види: Жирмунский, В. М. „Сравнительное литературоведение: Запад и Восток”. У: *Избранные труды*. Москва, 1979.

5 Лотман, Ю. М. К построению теории взаимодействия культур... 116.

6 На истом месту, 119.

7 Лотман, Ю. М. К построению теории взаимодействия культур... 114.

8 Лотман, Ю. М. „Проблема византийского влияния на русскую культуру в типологическом освещении.” У: *Избранные статьи*. Таллинн, 1992. Том 1. 122.

Тако је контраверза Запад – Исток у српској култури породила тип интелектуалаца, који су често добијали западно образовање, радили као дипломате и пола живота проживели на западу. Међутим, из страха да ће текст друге културе потпуно усисати текст националне културе на који се она преводи, они се окрећу према православном Истоку, којег, по правилу, не познају и стварају слику идеалног Истока, какву, на пример, срећемо у класичном делу српске модерне, *Сеобама* Милоша Црњанског.

Један од основних постулата семиотике културе, по Ј. Лотману, представља самоопредељење и номинација културе, односно оцртавање граница субјекта комуникације у процесу конструисања његовог контрагента – „другог”. Сложеност ове проблематике се изразито очитује на примеру јужнословенске језичке заједнице и простора Балкана. Синдром такозваног „лонца”, у којем се етничке заједнице непрестано међусобно мешају и раздвајају, довео је до преплитања и драматичног раздвајања различитих културно-семиотичких структура. У таквим условима идентификација „туђег” и „мог” се заоштрава адекватно међуетничким колизијама по питању разграничења простора, коју је Дионисије Маринковић сликовито дефинисао питањем „Чија је земља на којој стојите?”⁹ Примера различитог својатања „туђег”, као „мог” и порицања припадности „мога” као „туђег” има доста, почев од епских јунака, Краљевића Марка или Милоша Обилића, чија се припадност овом или оном етносу једнако доводи у питање, до културолошких текстова-личности XX века, као што су Меша Селимовић, Иво Андрић или Никола Тесла.

Међутим, када оцртавамо границе јужнословенског културног простора морамо имати на уму неравномерност структуре културе као такве, која увек подразумева „постојање језгра и структуралне периферије”¹⁰. Будући да се јужнословенски језички базен формирао у „пограничјима”, тј. „крајинама” источног и западног римског царства, поставља се питање шта у овом случају представља његово структурално језгро. Да ли је то западни, или источни „Рим”, или сам центар „базена” чији је квалитативни феномен управо у противборству, односно дијалектичком јединству двају супротстављених центара.

У вези са овим, за нашу тему је најважнија особеност културног механизма, према којој се стваралачка свест одређује као акт информационе разме-

9 Види: Маринковић, Дионисије, „Чија је земља на којој стојите?” Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. Грађа XIV, књига 10. Сарајево, 1966. А такође и: Рак, Павле. *Чија је земља на којој стојите?* Београд, 1995.

10 Лотман, Ју. М. „Динамическая модель семиотической системы.” У: *Избранные статьи*. Таллинн, 1992. Том 1. 99.

не у току које се полазно саопштење *трансформише у ново*. Другим речима јужнословенски народи су, наставши се између угро-финске, византијске и латинске писмености, добили изузетну прилику за динамичан иманентни развој културе и генерисање нових смисаоних структура.

Овај теоријски постулат се идеално потврђује на примеру романа о Александру Македонском, који је у средњем веку преведен на све европске језике, па између осталих и на словенске, којих укупно, према Стојану Новаковићу¹¹, има 17 редакција.

Роман о Александру настао је у 3. веку наше ере и дуго је допуњаван, преиначаван и прекомпонован путујући с Истока на Запад, и враћајући се у новом руху натраг, са Запада на Исток¹². На истоку су сиријски и јерменски преводи романа о Александру довели до стварања саге о Искандеру (Александру) о којем певају песници Фирдуси (Шахнаме, око 1000 године) и Нисами (Искандер-наме, друга половина XII Века)¹³. С друге стране, негде у то исто време, француски песници Ламбер ли Тора и Александр д' Берне стварају чувени еп који ће ући у темеље европске књижевности. Између та два велика културна центра проширио се мит о Александровој повељи којом је он Словенима даривао нарочите повластице, а на коју се већ у XIII веку позивају Чеси и Пољаци, преносећи Русима „српско-хрватску” верзију витешког романа о Александру Македонском.

Лесандро Србљанин, о којем певају дубровачки песници, је на светској културолошкој сцени растао у сенци својих великих рођака, западног Александра и источног Искандера, али је несумњиво и сам аутентични поетско-митолошки лик, чије се генеалошко стабло разгранало у потоњим вековима.¹⁴

Његовим потомком се између осталог може сматрати и извесни балкански „барбарогеније”, централни лик српско-хрватског текста авангарде, са својим комплексом од западне културе и окретањем према источно-сло-

11 Види: Новаковић, Стојан. *Пријовешка о Александру Великом у старој српској књижевности*. Београд, 1878. 27–32.

12 Види: Аничков, Е. И. *Единство цивилизацији и задачи фольклора* (Отдельное издание Русского научного института, вып. 15). Београд, 1937. 96–97.

13 Види: Дукат, Здеслав, „Старогрчки „Роман о Александру” примјер античке пучке књижевности.” У: Псеудо-Калистен. *Живой и дјела Александра Македонског* (Превод, поговор и коментари: Здеслав Дукат). Матица српска, 1980. 7–39.

14 Српска и хрватске верзије романа о Александру Македонском послужиле су Јевгенију Ањичкову, као грађа за писање драмске трилогије, чији рукописи се чувају у архиву Народне библиотеке Србије. Више о томе: Успенская, Эниса. „Е. В. Аничков: проект спасения мира красотой». У: *Руска дијаспора и српско-руске културне везе*. Београд, 2007. 99–114.

венским изворима, али надасве тежњом за откривањем корена у домаћем фолклорном и митолошком тлу.

Узимајући за тему скупа јужнословенску авангарду, имали смо на уму нераскидивост узајамног деловања култура од иманентног развоја, која се најбоље може очитовати на примеру текста авангарде. Управо је авангарда са њеним рушењем нормативних, унифицираних кодова и максималним повећањем комуникативности међу културама (примери откривања уметности примитивних народа), као и међу деловима једне културе (на пример, метатекстуални односи између књижевности, драмске, позоришне, ликовне, филмске и других уметности) обезбедила динамични развој културе јужнословенског простора.

С друге стране циљ нашег скупа је био да привучемо истраживаче који би, бавећи се конкретним чињеницама културе, тј. оним што се реално догодило, потврдили, или оспорили наведену законитост, која се „као законитост може схватити само апстрактно, с обзиром да сваки нови корак културног развитка повећава информативну вредност културе, а сходно томе повећава њену унутрашњу неодређеност и број могућности које у току њене реализације остају неискоришћене”¹⁵.

Ако уз све ово додамо да је велики број текстова српске и шире јужнословенске авангарде (без обзира на квалитетна истраживања настала у последњих двадесетак година) због идеолошких и других разлога остао недоступан не само широј, него и уже стручној јавности онда се оправданост нашег скупа чини потпуном.

Већина учесника скупа, која се одазвала позиву, подневши своје реферате потврдила је Лотманову тезу да сваки текст културе, управо зато што је текст, а не неки голи смисао и сам поседује унутрашњу неодређеност и није пука реализација неког језика, већ полиглотско образовање, које је могуће интерпретирати са позиција различитих језика, образовање које је изнутра конфликтно и способно да у новим контекстима разоткрива потпуно нове смислове.

У пленарном излагању Гојка Тешића успостављено је јединство српског, хрватског, словеначког и мађарског текста авангарде, док је свеобухватан поглед на контраверзу Запада-Исток, као централну тему српског и хрватског авангардног правца, „зенинизма”, изнела у свом реферату Видосава Голубовић.

15 Лотман Ю. М. К построению взаимодействия культур... 115.

На примерима текстова позоришне и драмске уметности прочитана је дијалогска веза са немачким експресионизмом (Светозар Рапајић, *Позоришће њокрејта Јована Пујника*; Бошко Милин *Дијалогон експресионистичких њема и мојива у делима Јосија Кулунџића*), затим интертекстуална веза са руским и западно-европским изворима драмских дела Ж. Вукадиновића (Станислава Бараћ, *Драма Ж. Вукадиновића у контексту европске авангарде*) и Т. Манојловића (Ениса Успенски, *„Сумрак бојова” у драмама Тодора Манојловића и Ракишиновим режијама њих драма*), а о позоришним међукултуралним разменама и утицајима било је речи у излагању Драгане Чолић-Биљановски: *Српско-руске везе на њољу њозоришне уметности* (Далмајов и Черейов). Анализом метатекстуалног језика драмске и позоришне уметности бавиле су се Ана Пролић-Крагић, кроз тумачење метатеатарских елемената у делу Радована Ившића (*Театром о театру*) и Марија Циндори Шинковић у раду *Концерт мириша*. Богдан Косановић представио је појмовни апарат руске авангарде и њена позоришно-редитељска прегнућа.

О филмској уметности с позиције „изван” филмске језичке структуре, тј. из контекста језика књижевности говорили су Јуриј Домански (*Лик Београда у „њосијуњословенском” филму*) и Наталија Њагалова (*Жанровски колаж као средсњво филмској језика: „Живои је лей” Боре Драшковића и „Аса” С. Соловјова*), док је о обрнутом процесу, тј. метајезичкој равни књижевности из угла филмске уметности било речи у излагањима Александра Данилевског (*О антињињињалињаризму кинемањињоњафској романа Сирина /Набокова/ „Camera obscura”*) и Предрага Петровића (*Киноњињил у српском аванњарњном роману*). Микаела Бомиг је на релацији књижевност-књижевност анализирала једно од (за историчаре и теоретичаре) најизазовнијих дела руске авангарде, оперу Кручонића *Победа над сунцем*, откривајући у њој пушкинске реминисценције. Својеврсни однос позоришне и филмске уметности у делу Мејерхолда показао је Дмитриј Трубочкин на ексклузивном архивском филмском материјалу.

Додирне тачке ликовне и филмске уметности представили су Миланка Тодић (*Никола Вучо у земљи „Андалузијској њса”*) и Никола Шуица (*Екњњњињна њињ Монија де Буњија у њумачењу сликарњњва Леона Коена*).

Културолошки феномен руске емиграције, као текст једне културе који је на вештачки начин ишчупан из своје средине и пресађен на тло друге културе, био је предмет трију реферата: Владимира Коларића, који је говорио о доприносу руске емиграције филмској уметности на тлу државе СХС, Ирене Лукшић, о Ирини Александер и њеној вези са загребачким позоришним круговима, и Алексеја Мокроусова, о дијалогу са Европом на страницама париског емигрантског часописа *Бројеви*.

Јуриј Нечипоренко представио је неоавангардне пројекте московских уметника и глумаца крајем 80-их и почетком 90-их година XX века, док се Павел Кузнецов бавио односом „традиције” и „авангарде” у новијем руском филму. О односу традиције и авангарде било је речи и у раду Драгана Ђаловића.

У излагањима Љиљане Богоеве-Седлар (*Имјеријалне њедајоџије у савременој америчкој и аустралијској драми*) и Николе Стојановића (*Аванјарда у српском филму*) успостављена је веза између авангардне уметности и идеологије.

На крају скупа је изнет закључак да су авангардни и неоавангардни правци који су обележили уметност XX века покренули међукултуралне, метајезичке и метатекстуалне дијалошке процесе отворивши велике могућности за реализацију иманентних уметничких структура, чија се продуктивност умножавала и умножава пропорционално с растом комуникативности култура.

ON MUTUAL INFLUENCES OF DIFFERENT CULTURES THROUGH THE EXAMPLE OF THE SOUTH SLAVIC AREA

Summary

(On occasion of the international scientific conference South Slavic avant-garde between the East and the West, held at the Faculty of Dramatic Art, December 2007)

The idea and the program plan of this conference stemmed out of the need to answer the questions of the immanence of art creation of a nation, language area or a geopolitical region within the framework of 20th and 21st century art, i.e. within a textual counterpoint of an epoch that strives for a all-encompassing globalization of the text.

The majority of conference's participants in their speeches affirmed Lotmann's thesis that every cultural text, precisely since it is a text and not a bare meaning, by itself, possesses internal indetermination. It is not a simple and plain realization of a language, but a polyglotic education, which is susceptible to interpretation from the standpoints of different languages and which is intrinsically conflictual and capable to reveal completely novel meanings within the new contexts.

In the plenary speech of Gojko Tesic, the unity of Serbian, Croatian, Slovenian and Hungarian avant-garde texts was constituted, while the all-encompassing vantage-point perspective on the East-West controversy, as the main topic of Serbian and Croatian avant-garde current – Zenitism – was brought about in the speech of Vidosava Golubović.

The dialogical relation with German Expressionism was tackled through the examples of theatrical and drama texts (Svetozar Rapajic, Jovan Putnik's Theatre of Motions; Bosko Milin, (Diapason of Expressionism Subjects and Motives in Acts of Jovan Kulundžić), the inter-textual relation with Russian and West European sources/inspirations/ in drama works of Z. Vukadinovic (Stanislava Barac, Drama of Ž. Vukadinović in the Context of European Avant-garde) and of T. Manojlovic (Enisa Uspenski, The Twilight of the West" in Dramas of Todor Manojlović and in Rakitin's Directions of These Dramas.), the intercultural exchanges and influences were analyzed in Dragana Colic-Biljanovski's speech entitled Serbian–Russian Connections in the Field of Theatrical Art. The analyses of meta-textual language in drama and theatre art were discussed by Ana Prol-ic-Kragic through the interpretation of meta-theatrical elements in the works

of Radovan Ivasic (*Theatre on Theatre*) and by Marija Cindori-Sinkovic in her speech entitled *The Concert of Scent*. Bogdan Kosanovic presented the notional appliance of Russian avant-garde and its theatrical and directors' endeavors

The speeches on film art from the position which is "external" to cinematic language, i.e. which stems from the context of the language of literature, were delivered by Jurij Domanski (*The Image of Belgrade in "Post-Yugoslav" Cinema*) and Natalija Njagalova (*Genre Collage as Means of Film Language: Boro Draskovic's "Life's Good" and S. Solovjov's "Asa"*), while the reverse process, i.e. the meta-language level from the stand-point of film art, was tackled in the speeches of Alexander Danilevski (*About Anti-totalitarianism of Cinematographic Roman of V. Sirin (Nabokov) "Camera Obscura"*). Michaela Bohmig analyzed Kru-chonic's *"Victory against Sun"* which is one of the most incising works of Russian avant-garde by the opinion of historians and theoreticians, revealing in it some reminiscences of Pushkin. Dmitry Trubotckin presented a specific relationship of theatre and film art on the exclusive film material from Meyerhold's works. The contact points of visual and film art were presented in the speeches of Milanka Todici (Nikola Vučo in the Land of *"Andalusia's Dog"*) and Nikola Suica (*Ecstatic Thread of Moni De Buli in interpretation of paintings of Leon Koen*).

The cultural phenomenon of Russian emigration, as the text of a culture which was violently torn out of its context and planted into the soil of another culture, was the theme of three participant's speeches: of Vladimir Kolaric on the influence of Russian emigration on film art in the Area of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, of Irena Luksic on Irina Aleksander and her relations with Theatrical circles in Zagreb, and of Alexei Mokrousov on the dialogue with Europe within the Paris' emigrant magazine *Numbers*. Yuriy Neciporenko presented neo-avant-garde projects of Moscow artists and actors from the end of the 1980s and the beginning of the 1990s) while Pavel Kuznecov tackled the relationship between "tradition" and "avant-garde" in contemporary Russian cinema. Similar theme of the relationship of tradition and avant-garde was analyzed in Dragan Calovic's speech.

The speeches of Ljiljana Bogoeva-Sedlar (*Imperial Pedagogies in Contemporary American and Australian Drama*) and of Nikola Stojanovic (*Avant-Garde in Serbian Cinema*) dealt with the connection between avant-garde art and ideology.

In the closing of the conference the conclusion was made that avant-garde and neo-avant-garde currents that marked the 20th Century art started intercultural, meta-lingual and meta-textual dialogical processes that opened boundless opportunities for realizing immanent art structures which productivity was multiplied and is multiplying in relation to the growth of communication between cultures.